קטן במצוות הפורים

קטן במצוות הפורים

פרק א: בקריאת מגילה

פרק ב: במשלוח מנות ומתנות לאביונים

בשו"ע (או"ח סי' תרפט סע' א) נפסק: "הכל חייבים בקריאת המגילה, אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים. **ומחנכים** את **הקטנים** לקרותה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ג) "היינו **מי שהגיע למצוות חינוך**".

ויש לחקור מהו יסוד החיוב לחנך קטנים למקרא מגילה בפרט, ולקיום שאר מצוות הפורים בכלל: הדין **הכללי** של **חיוב חינוך במצוות דרבנן** (עי' במג"א סי' שמג ס"ק ב), או חיוב **פרטי** מדיני **פורים.** הנפקא מינות בחקירה זו יבוארו לקמן.

פרק א

קטן בקריאת מגילה

א. מרן השו"ע הזכיר את הקטנים בהלכות מקרא מגילה, במקום נוסף (שם סע' ו) "**מנהג טוב** להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק טז) "כדי לחנכם במצות **פרסומי ניסא**". ובביאור הלכה (ד"ה מנהג) מבוארת הסיבה להסבר, הנעוצה בתמיהה על לשון מרן השו"ע "**מנהג טוב**", ולכאורה "מאי שייך **מנהג טוב** הלא **מדינא מחוייב** לחנכם בקריאת המגילה או על כל פנים בשמיעה" - כדברי מרן בעצמו בתחילת אותו סימן "ומחנכים את הקטנים לקרותה".

מתוך תמיהה זו כתב הביאור הלכה: "ואולי דבזה היה יוצא אם היה קורא לפניהם בביתם, אבל כדי **לפרסם הנס ביותר**, מנהג להביאם **בבית המדרש** שישמעו **בצבור** כדי לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בצבור". ומבואר שמלבד **החיוב מעיקר הדין** לחנך קטן לקרוא או לשמוע את המגילה, יש ענין נוסף, שאינו חיוב אלא "**מנהג טוב**", לחנך קטנים לקיים את מצות מקרא מגילה **בציבור** בבית הכנסת שבו "**הנס מתפרסם ביותר**", כדי "לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור".

ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה בירושלים, העיר בספרו מנחת אשר (מועדים, פורים, סימן כו) על דברי הביאור הלכה: "ולענ"ד זה דוחק בכוונת המחבר, דמהיכי תיתי לקרוא להם לחוד בבית ולא בבית הכנסת עם כל העם". ולכן הסביר את לשון מרן השו"ע "מנהג טוב", שכוונתו "**להביא** [לבית הכנסת] **אף קטנים שלא הגיעו לחינוך** אלא שאינם קטנים ביותר שמבלבלים את הגדולים, כמבואר שם ברמ"א". והיינו שמלבד **החיוב מעיקר הדין** לחנך קטנים **שהגיעו לגיל חינוך** במקרא מגילה בבית הכנסת, יש "מנהג טוב" להביא לבית הכנסת גם קטנים **שעדיין לא הגיעו לגיל חינוך**, בתנאי שאינם מפריעים ומבלבלים את הגדולים.

ויש לבאר מהו מקור **המנהג** [לדעת הביאור הלכה] או **החיוב** [לדעת הגר"א וייס] לחנך קטן [בגיל חינוך] במצות "פרסום הנס" במקרא מגילה בבית הכנסת, וצ"ע.

חיוב נשים וקטנים - בקריאת או בשמיעת המגילה

ב. ביאור הדברים נראה בהקדם בירור חיוב נשים במקרא מגילה.

במסכת מגילה (ד, א) הובאו דברי רבי יהושע בן לוי: "נשים חייבות **במקרא** מגילה, **שאף הן היו באותו הנס**". ופירש רש"י: "שאף על הנשים גזר המן להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים".

קטן במצוות הפורים

מהעובדה שבלשון הגמרא נאמר שנשים חייבות **במקרא** מגילה, ולא נאמר שהן חייבות רק **לשמוע** את קריאתה, דייקו התוספות (שם ד"ה נשים) "מכאן משמע שהנשים מוציאות את אחרים ידי חובתן, מדלא קאמר **לשמוע** מקרא מגילה". מכך שנשים מחויבות **לקרוא** את המגילה, משמע שחיובן **שווה** לחיוב האנשים, ולכן הן רשאיות להוציאם ידי חובה בקריאת המגילה. התוספות הביאו סיוע לדיוק זה, מדברי הגמרא בערכין (ב, ב) "**הכל** כשרים לקרוא את המגילה [והקשו], לאתויי מאי [מה בא לרבות הלשון "הכל"; ותירצו] לאתויי נשים", משמע שנשים רשאיות להוציא ידי חובה אפילו אנשים.

ועל כך הקשו התוספות מדברי התוספתא שאנדרוגינוס [יש בו סימני זכר וסימני נקבה] מוציא את מינו [כי שניהם באותו ספק] ואין מוציא את שאין מינו" [דהיינו זכר, מחשש שמא אנדרוגינוס היא נקיבה] "ופשיטא דלא עדיפא אשה מאנדרוגינוס". הטעם שאנדרוגינוס אינו יכול להוציא זכרים ידי חובה הוא, מחשש שמא אנדרוגינוס היא נקיבה, ואם כן כל שכן שאשה אינה יכולה להוציא את הזכרים ידי חובתם.

ואכן, התוספות הביאו את שיטת **הבה"ג** שפסק "דאשה מוציאה מינה [דהיינו נשים בלבד], אבל לא אנשים". ובביאור דברי הגמרא בערכין, שמשמע כי נשים מוציאות את האנשים ידי חובתם, תירצו תוספות: "ויש לומר דסלקא דעתך דלא יועיל קריאתן אפילו להוציא הנשים, קא משמע לן דהכל חייבים **בשמיעה** עבדים נשים **וקטנים**". כלומר, היה "סלקא דעתך" שנשים לא יוכלו להוציא ידי חובה **בקריאה** אפילו נשים אחרות, היות ונשים מחוייבות רק **בשמיעה,** ואולי כדי להוציא אחרים ידי חובה צריך להיות מחוייב **בקריאה**. "קא משמע לן" ש"הכל חייבים", שנשים המחוייבות **בשמיעת** המגילה יכולות להוציא ידי חובה כל מי שחייב **בשמיעת** מגילה, דהיינו נשים, עבדים **וקטנים.**

נמצאנו למדים כי לשיטת בה"ג, נשים מחויבות **בשמיעת** מגילה ומוציאות ידי חובה **קטנים**, החייבים גם הם **בשמיעת** המגילה. המקור לשיטת הבה"ג שחיוב **קטנים במקרא מגילה** יסודו, כחיוב הנשים, בכך ש**"אף הם [הקטנים] היו באותו הנס**", מפורש בירושלמי, כפי שביאר רבי אשר וייס [בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות א**] "בדברי הבה"ג מבואר דדין קטן במגילה כדין אשה וחייב במגילה משום שאף הן היו באותו הנס, **ויש על הקטנים חיוב בעצם ולא רק משום חינוך.** וכן משמע גם בדברי הירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה; הובא בהגהות מיימוניות פ"א אות א) בר קפרא אמר צריך לקרותה **לפני נשים ולפני קטנים שאף הן היו באותו הנס**, רבי יהושע בן לוי עבד כן, מכנש [מכנס] בניו ובני ביתו וקרי לה קמיהן. הרי דגם על קטנים אמרו דאף הן היו בספק כמו על הנשים". גם הקטנים היו בכלל הגזירה "לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנַּעַר וְעַד זָקֵן **טַף** וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד" (אסתר ג, יג), **והיו בכלל נס ההצלה מגזירה זו**, ועל כן גם חייבים בהודאה על הנס **שלהם.**

ונראה שזהו איפוא, מקור **המנהג** או **החיוב** לחנך קטן לקרוא מגילה ב"פרסום הנס" בבית כנסת, כי יסוד חיובם של הקטנים הוא לא רק משום **מצות חינוך** אלא מדיני **פורים** משום "אף הם היו באותו הנס", ואשר על כן, יש לחנך את הקטן לפרסם את הנס בקריאה בציבור.

האם קטן מוציא ידי חובה נשים במקרא מגילה

ג. הנה כי כן, בדברי התוספות נתבאר כי לשיטת הבה"ג, נשים המחוייבות **בשמיעת** המגילה יכולות להוציא ידי חובה קטנים המחוייבים גם הם **בשמיעת** מגילה.

במשנה במסכת מגילה (פ"ב מ"ד) נחלקו חכמים ורבי יהודה האם קטן כשר לקרוא את המגילה, או לא: "הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". והקשו התוספות (יט, ב ד"ה ורבי יהודה) באיזה **קטן** מדובר: אם הכוונה לקטן שלא הגיע לחינוך, קשה "מאי טעמא דרבי יהודה דמכשיר, והא אמרינן בסוף פרק בתרא דראש השנה (כט, א) כל שאינו מחויב בדבר אין מוציא אחרים ידי חובתן". ואם נאמר שהכוונה לקטן שהגיע לגיל חינוך, מדוע רבנן פוסלים "והלא כל האחרים נמי אין חייבין אלא מדרבנן, ואם כן קשיא אמאי לא אמרינן דאתי דרבנן ומפיק דרבנן, דהכי נמי אמרינן

קטן במצוות הפורים

פרק מי שמתו (ברכות כ, ב) דבן מברך לאביו אע"פ שהוא קטן ויוצא בברכתו, ומוקי לה התם כגון שאכל האב כזית או כביצה דהוי שיעורא דרבנן, ואתי קטן שחיובו דרבנן ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן, ואמאי לא אמרינן כן במגילה".

וביארו התוספות: "ויש לומר דלעולם מיירי **בקטן שהגיע לחינוך**, ואפילו הכי פסלו רבנן משום דמגילה ליכא חיובא אפילו בגדולים אלא **מדרבנן**, וקטן אין מחויב אלא **מדרבנן** אפילו בשאר מצוות, ובגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה שהרי בשאר מצוות הוא חייב דאורייתא, **ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן.** אבל ההיא דברכת המזון מיירי שהקטן אכל כדי שביעה דהוי חיובא דאורייתא, וליכא אלא חד דרבנן, ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן".

מבואר בדברי תוספות שקריאת מגילה על ידי קטן היא "**תרי דרבנן**", דהיינו שני חיובים מדרבנן: [א] חיוב קריאת המגילה הוא מדרבנן. [ב] חיוב קטן בכל המצוות הוא מדרבנן. וההלכה היא שהמחויב "**תרי** דרבנן" לא מוציא ידי חובה מי שחיובו הוא "**חד** דרבנן", ולכן לפי רבנן אין קטן הקורא מגילה מוציא גדולים השומעים קריאתו.

והנה המרדכי (מגילה סימן תשעט) הביא את שיטת הבה"ג, שנשים המחויבות **בשמיעת** המגילה יכולות להוציא ידי חובה קטנים המחויבים גם הם **בשמיעת** מגילה, וכתב: "ומספקא ליה לראבי"ה **אי קטן מצי לאפוקי נשים**, דשמא אף על גב דתרוייהו פטורים מקריאה וחייבים בשמיעה, דלמא אין חייבין בשוה, כדאיתא פרק מי שהחשיך גבי חרש שוטה קטן, הי מיניהו עדיף". ספקו של הראבי"ה לכאורה מבוסס על דברי התוספות במגילה, שהמחויב "**תרי** דרבנן" לא מוציא ידי חובה מי שחיובו הוא "**חד** דרבנן". ולפי זה, אשה המחויבת במקרא מגילה מדרבנן, היא "חד דרבנן". וקטן שחיובו במקרא מגילה מדרבנן. ומלבד זאת, גם עצם חיוב קטן בכל המצוות הוא מדרבנן, הוא "תרי דרבנן" - "ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן".

ואם כן לא מובן, מה הצד שקטן יוכל להוציא ידי חובה אשה בקריאת המגילה.

"שני דינים" בחיוב קטן במקרא מגילה - מדין חינוך ומדין "אף הם היו באותו הנס"

ד. בביאור ספקו של הראבי"ה כתב בספר תהלה ליונה (מגילה עמ' כו) "נראה לומר דתרי דינים איתניהו בקטן, חיוב קריאת המגילה משום **חינוך**. ועוד חיוב שמיעת המגילה כנשים, דלא הוי מטעם חינוך, אלא משום **דאף הם היו באותו הנס**. והא פשיטא דמצד חיוב שמיעה אינם יכולים להוציא הגדולים, כשיטת הבה"ג בנשים. אך יש לדון דמדין **חינוך** יוציא הגדולים. ועל זה תירץ דלא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן".

קטן חייב איפוא, במקרא מגילה משתי סיבות:

[א] משום **מצות חינוך -** כשם שחייבים לחנכו לקיים מצוות מדרבנן [לדוגמא, אכילת מרור בזמן הזה], כך חייבים לחנכו **לקרוא** את המגילה. והטעם, כדי שיתרגל לקיים את מצות קריאת המגילה כשהיה גדול. ומדין זה יש לחנכו **לקרוא** מגילה ולא רק לשמוע את קריאתה.

[ב] מדיני **פורים** משום "**אף הם היו באותו הנס**", וזהו חיוב **לשמוע** מקרא מגילה המוטל על קטנים ונשים, כמבואר בירושלמי.

ומעתה מבואר ספקו של הראבי"ה: מחד גיסא, קטן שווה לאשה בחיובו מדרבנן **לשמוע** מגילה, ובנוסף, עצם חיובו במצוות הוא מדרבנן - "ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". מאידך גיסא, קטן אכן שווה לאשה בחיובו **לשמוע** מגילה, אך לקטן יש מעלה ויתרון על אשה, כי הוא חייב מדין חינוך **לקרוא** את המגילה מדין חינוך, ובמצות **קריאת** המגילה הוא ממש דומה לגדול, ואולי בשל כך יוכל להוציא אשה ידי חובת קריאת המגילה.

קטן במצוות הפורים

גדר חיוב קטן במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס"

ה. ונראה לבאר בדרך נוספת את ספקו של הראבי"ה, בהקדם דברי הגרי"ז (ערכין ג, א) בהבנת יסוד חיובן של נשים וקטנים במקרא מגילה, משום "אף הן היו באותו הנס". האם פירושו, שנשים היו צריכות להיות פטורות מחיוב זה בגלל שפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [ואע"פ שמקרא מגילה היא מצוה מדרבנן, מ"מ כל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון], ובגלל הדין ש"אף הן היו באותו הנס" אין להן את הפטור מדין של מצות עשה שהזמן גרמא, וחזרו **להתחייב בקריאת** המגילה **כאנשים**. או שהפירוש, שעדיין נשאר במקומו פטור הנשים מדין מצות עשה שהזמן גרמא, אלא **שיש חיוב חדש ומיוחד** לנשים **לשמוע** מגילה מדין "אף הן היו באותו הנס".

נפקא מינא בחקירה זו, האם אשה מוציאה ידי חובה איש בקריאת מגילה. אם חיובה מטעם "אף הן היו באותו הנס" הוא **חיוב חדש** לשמוע מגילה, הרי שגדר חיוב אשה [לשמוע מגילה] אינו כגדר חיוב האיש [לקרוא מגילה], ולא תוכל להוציאו ידי חובת קריאת מגילה - וזו שיטת הבה"ג שנשים לא מוציאות אנשים במקרא מגילה. אולם אם נאמר שאין זה דין חדש, אלא בגלל טעם זה **חזר דין האשה להיות שווה לדין איש**, להתחייב **בקריאת** מגילה. ומאחר **וגדר חיובם שווה**, ודאי שגם אשה תוכל להוציא איש - וזו שיטת תוספות שנשים מוציאות ידי חובה אנשים במקרא מגילה.

ונראה לחקור חקירה זו גם ביסוד חיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס". האם זהו **חיוב חדש לשמוע** מגילה, או שאין זה חיוב חדש אלא שטעם "אף הם היו באותו הנס" **חיוב קטן נהיה כחיובו של הגדול בקריאת** המגילה.

לפי זה מבואר היטב ספקו של הראבי"ה: אם נאמר שחיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס" הוא **חיוב חדש לשמוע** מגילה, נמצא כי קטן שווה לאשה בחיובו מדרבנן **לשמוע** מגילה, ובנוסף, עצם חיובו במצוות הוא מדרבנן, ולכן "לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". אולם אם חיוב קטנים במגילה מטעם "אף הם היו באותו הנס" גורם לכך **שחיוב קטנים כחיוב הגדולים בקריאת** המגילה, אזי יכולים הקטנים להוציא נשים ידי חובת קריאת המגילה.

קטן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

ו. בספר אשרי איש (הלכות חנוכה פרק לט סע' א) מובא חידושו של הגרי"ש אלישיב, שהחיוב לחנך קטן למצוה, הוא רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, והיינו באופן שגדול יוצא בה ידי חובה. ולכן קטן שחייב להדליק נר חנוכה מדין חינוך, צריך לצאת ידי חובה בהדלקה שמדליק גדול, ולא בהדלקה שמדליק הקטן: "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך **גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך, שאין זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך**. ובאמת שקשה לבטל את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילה מצה, וכן **ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיוצא בזה**] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוון להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוון לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהג". בדבריו המחודשים מבואר שכאשר קטן רוצה לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך במצוות, מוטלת החובה לחנכו לקיימן באופן

קטן במצוות הפורים

כזה שגם גדול יכול לצאת בהן ידי חובה [ולכן כדי לחנך קטן במצות הדלקת נר חנוכה, צריך שיצא ידי חובה בהדלקת גדול ולא ידליק בעצמו].

ולפי יסוד היה נראה, שכדי לחנך את הקטן לקיים את מצות **קריאת המגילה**, לכאורה יש להעדיף **שישמע את הקריאה מגדול**, ולא **שיקרא בעצמו**, שאז הוא לא מקיים את המצוה בשלמות אלא רק מדין חינוך. אולם בספר אשרי האיש (או"ח פרק מו סע' לג) הובא בשם הגרי"ש: "קטן וקטנה שהגיעו לגיל חינוך, חייבים בקריאת המגילה. וזמן הגיעם לחינוך הוא מאימתי שהם יכולים לשמוע כל המגילה מתחילתה ועד סופה", ולא נאמר שצריך להעדיף לשמוע את הקריאה מגדול, וצ"ע.

ויש לומר על פי המובא לעיל בשם הגרי"ש שקטן מברך **ברכת המזון**, קורא **קריאת שמע** ואומר **קידוש בעצמו** מדין חינוך, ולכאורה לא מובן מדוע אינו צריך לקיים את המצוה בשלמות בשמיעה מגדול. ואולי נראה לומר שההסבר לכך הוא, שבמצוות שמקיימים **בדיבור**, גם דיבור של קטן הוא קיום המצוה בשלמות. ואם כן הוא הדין בקיום מצות **קריאת המגילה** שהיא גם כן **בדיבור**. אבל זה עדיין קשה, כי במגילה יש הלכה שצריך לקרוא מתוך "ספר", ולכן אין זה דומה לדיבור בעלמא, וצ"ע.

> **להלכה:** מרן המחבר פסק בשו"ע (סי' תרפט סע' א) "הכל חייבים **בקריאתה** אנשים ונשים", והיינו כשיטת תוספות שגם נשים חייבות בקריאת מגילה. והרמ"א (שם סע' ב) הביא את שיטת הבה"ג: "ויש אומרים אם האשה קוראה לעצמה מברכת **לשמוע** מגילה, שאינה חייבת בקריאה".
>
> ובנדון קטן בקריאת מגילה, פסק השו"ע (שם) "**ומחנכים** את **הקטנים** לקרותה", והוסיף "**מנהג טוב** להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה", וכאן מדובר לפי המשנה ברורה (שם) בחינוך לקיום מצות מקרא מגילה **בציבור** בבית הכנסת שבו "**הנס מתפרסם ביותר**", כדי "לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור".
>
> ופסק הבאר היטב (שם) "קטן שהגיע לחינוך מוציא נשים".

פרק ב

קטן במשלוח מנות ומתנות לאביונים

ז. הרמ"א (או"ח סי' תרצה סע' ד) פסק: "ואשה חייבת במתנות לאביונים ומשלוח מנות, כאיש". וכתב הפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק יד) "דאיש כתיב (אסתר ט, כב) וּמִשְׁלוֹחַ מָנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּמַתָּנוֹת לָאֶבְיוֹנִים, ויש לומר איש והוא הדין אשה **וגם היו באותו הנס כמגילה**. ויראה **קטנים מחנכים בכל חינוך אף בדרבנן**". ומבואר בדבריו שיש מצוה לחנך קטנים לקיים מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים, מהדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרבנן.

בספר מעדני יום טוב (ח"א סימן פז) הקשה על הפרי מגדים: "שנינו בסוכה (מו, ב) דינוקא מקנא קני אקנויי לא מקני [קטן יכול **לקנות** מאחרים אך לא **להקנות** להם], ואם כן **היאך יכול הקטן להקנות המעות שקיבל מאביו כדי לקיים מתנות לאביונים**". ותירץ: "וצריך לומר דמבואר בשלחן ערוך (חושן משפט סי' רלה סע' א) דקטן משש שנים עד שיגדיל, אם יודע בטיב משא ומתן, מתנתו מתנה, ודבר זה מתקנת חכמים. ואם כן אע"פ שאינו יכול להקנות לולב, היינו משום דבעינן לכם דאורייתא, משא"כ במצות מתנות לאביונים". חכמים תיקנו שקטן מגיל שש יכול **להקנות** לאחרים, ולכן תקנה זו מועילה רק לקיום מצוות **מדרבנן**, כמתנות לאביונים, ולא לקיום מצוות מדאורייתא, כנטילת ללולב ביום טוב הראשון.

קטן במצוות הפורים

אולם לדעת האשל אברהם מבוטשאטש (סי' תרצה סע' ג) "קטנים שהגיעו לחינוך מחנכים אותם במשלוח מנות, ואינם חוששים במתנות לאביונים. כיון שאין להם על פי הרוב מעות שלהם כלל, ולא שייך בזה חינוך, וכמו כל בני עניים שפטורים מחינוך בזה, דלא גריעי מגדולי עניים". [בהסבר דבריו לחלק בין משלוח מנות למתנות לאביונים, כתב רבי אשר וייס: "אפשר דיש לקטנים דברי אוכל ולפעמים הם נותנים זה לזה מעדנים ודברי מתיקה, ומשום כך הם בכלל חינוך במשלוח מנות. אבל לא במתנות לאביונים שעיקרו במעות, וכמו בצדקה, וכיון שאין להם מעות אינם בכלל חינוך במתנות לאביונים"].

ויש לבאר את יסוד מחלוקתם של הפרי מגדים והאשל אברהם, האם חייבים לחנך קטנים לקיים מצות מתנות לאביונים.

חיוב קטנים ועניים במתנות לאביונים

ח. בשו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן צט) תלה את מחלוקתם במחלוקת הפוסקים האם עניים חייבים במתנות לאביונים.

הפרי חדש (סי' תרצד ס"ק א) כתב: "יש מי שכתב שעני המתפרנס מן הצדקה שחייב גם הוא במתנות לאביונים. ואין לזה טעם, אלא מסתברא ודאי דפטירי". אולם המשנה ברורה (שם ס"ק א) הכריע כדעת הב"ח, הט"ז והמג"א ש"עני המתפרנס מן הצדקה, צריך לתת ממה שנתנו לו". ועל פי זה ביאר שרגא המאיר: "אם נימא שגם עני חייב במתנות לאביונים, אם כן יש חיוב גם על קטנים לחנך במצוה זו כמו בשאר מצות. משא"כ אם נימא כהפרי חדש שעני פטור ממתנות לאביונים, ואם כן אין חיוב לחנך לקטנים במצות מתנות לאביונים, כיון דגם אם יהיו גדולים, אם לא יהיה להם מעות פטורים ממתנות לאביונים". תכלית מצות החינוך נועדה שהקטן יתרגל לקיים את המצוות כשיהיה גדול. ולכן לשיטת הפרי חדש, שעני פטור ממצות מתנות לאביונים, אין חיוב לחנך קטן לקיום מצוה זו, היות ויתכן שלא יתחייב בה בעתיד, אם ח"ו יהיה עני.

וכן ביאר בשו"ת קנין תורה (ח"א סימן קלב אות ב) "הלא מצוות צדקה וכן לקט ופאה וכדומה, שיש בזה עשה ולא תעשה מהתורה, ואפילו הכי לא מצינו בשום מקום להיות חיוב לחנך הקטן בזה או בגמילות חסדים. וטעם הדבר בפשיטות יש לומר על פי הגמרא בחגיגה (ו, א) כל היכא דגדול חייב מדאוריתא קטן מחנכין ליה מדרבנן, כל היכא דגדול פטור מדאורייתא קטן מדרבנן נמי פטור. אבל היכא דעשיית המצוה תלוי ואינו בטוח לקיימה כשהוא גדול, אולי יהיה ח"ו עני ואביון ואין ביכולתו לפזר לצדקה, ואין לו שדה לעזוב לקט שכחה ופאה, בזה לא הטילו לחנך הקטן. ומהאי טעמא לא אישתמיט מי שיאמר חיוב חינוך לקטן במתנות לאביונים, דכתב הפרי חדש דעני המתפרנס מהצדקה פטור ממתנות לאביונים".

בקנין תורה הוסיף, מדוע לפי הסבר זה, יובן מדוע במשלוח מנות יש מצות חינוך: "דמשלוח מנות דאפשר לצאת במיני מאכל, ואפילו עני חייב בזה, על כן שייך חינוך לקטן".

חינוך קטן לקיים מצות משלוח מנות על ידי שליח

ט. המשנה ברורה (סי' תרצה ס"ק יח) כתב: "בתשובת בנין ציון (סימן מד) נסתפק אם הביא בעצמו המנות ולא על ידי שליח, אי יוצא, כיון דכתיב וּמִשְׁלוֹחַ, נימא דבעינן דווקא על ידי שליחות". כלומר, הבנין ציון הסתפק האם הקיום הראוי של מצות משלוח מנות לכתחילה הוא דווקא במסירת משלוח המנות מהנותן למקבל באמצעות "שליח".

לאור דבריו, דן בשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן קלג אות ג) כיצד ניתן לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות על ידי שליח שהרי "בשו"ע (אבן העזר סימן קמא סע' כה) איתא דאין קטן עושה שליח. ואם נאמר שיש כאן גדרי שליחות, אם כן לכאורה לא שייך לחנך אותו בדבר שלא יוכל לקיים". בשו"ע נפסק שקטן לא

קטן במצוות הפורים

יכול לעשות שליח, ואם כן לשיטת הבנין ציון, לכאורה אי אפשר לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות כהלכתה במינוי שליח למסור את המשלוח מנות למקבל.

וביאר האבני ישפה, על פי האחרונים שהביא המשנה ברורה (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנוטל לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות "דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן". ולשיטתם שמצות חינוך מתקיימת גם כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה "גם לענין משלוח מנות יש לומר שאע"פ שאין הקטן עושה שליח, על כל פנים כיון שהוא עושה את אותו המעשה שהוא צריך לעשות כאשר הוא יהיה גדול, אם כן שפיר שייך בזה מצות חינוך".

עוד ביאר האבני ישפה על פי חידושם של האחרונים (חתם סופר גיטין כב, ב; דבר אברהם ח"א סימן יג ס"ק ד) "דהיכא שכתוב בקרא לשלוח שליח, אז בזה גם כל הפסולים להיות שליחים מועילים. אבל היכא שצריך לעשות לבד, רק יש הלכה ששלוחו של אדם כמותו, בזה צריך רק את אלה שהתורה חידשה שנאמר בהם שלוחו של אדם כמותו, ולאפוקי קטן וגוי".

ומאחר במצות משלוח נכתב במפורש בפסוק שניתן לקיימה על ידי שליח, כאשר "הקטן שולח, שפיר יכול לשלוח משלוח מנות ע"י שליח, כי לא צריך שהשליח יהיה כמותו. ולכן למעשה שפיר יש לחנכו שישלח על ידי שליח".

[במאמר המוסגר, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן רלו) הדגיש כי לשיטת הפרי מגדים [אות ו] שחייבים לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות "הקטן **צריך לשלוח בעצמו** שזהו חינוכו, **ולא מהני מה שמשלחים אחרים עבורו**. שהחינוך הוא **בעצמו דווקא**. שוב מצאתי בערוך השולחן (סימן תרצו סע' ג) שבמשלוח מנות בגדול אין יוצאים כששולחים בשבילו, וכל שכן בקטן שעיקרו לחינוך אין יוצאים בכך, ושפיר נראה כמו שכתבנו שיש לחנך הקטן לשלוח מנות".

גדול הסמוך על שולחן אביו במצות משלוח מנות ומתנות לאביונים

י. במסכת בבא מציעא (יב, ב) הובאו דברי רבי יוחנן "גדול וסמוך על שלחן אביו זה קטן". והנה בערוך השולחן (סי' תרצד סע' ב) כתב: "ויראה לי דאיש ואשתו שניהם יוצאים בשני מתנות דכגוף אחד הם, אבל בנו ובתו הסמוכים על שולחנו חייבים ליתן בפני עצמם".

בעקבות חידושו של ערוך השלחן, שגדולים הסמוכים על שלחן אביהם אשר דינם כ"קטנים", חייבים לקיים משלוח מנות בעצמו, נשאל הגר"ח קניבסקי (בארח צדקה הערה קלד) "האם האב חייב ליתן לבניו כסף במתנה כדי לקיים מצוותן, או דבכהאי גוונא פטורים הם ממתנות לאביונים בפורים כיון שאין להם". לגדולים הסמוכים על שלחן אביהם אין כסף משלהם, ואם כן נשאלת השאלה, כיצד יקיימו בפועל את מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים. הגר"ח השיב: "המנהג הוא שלבנים גדולים הסמוכים על שולחן אביהם ואין להם כסף משל עצמם, האב נותן להם פרוטה כדי שיקיימו בזה מתנות לאביונים".

מאידך, בשו"ת קנין תורה [בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות ז**] נקט להלכה שגדולים הסמוכים על שלחן אביהם לא צריכים לקיים את מצות משלוח מנות ומתנות לאביונים **בעצמם** אלא אביהם יקיים את המצוות עבורם: "נער ונערה אפילו בני מצוות המתגדלים וסמוכים על שולחן אביהם, ולהם אין כל רק ממה שההורים נותנים להם, וקיימא לן (שו"ע חושן משפט סי' ער סע' ב) דמציאת בנו ובתו הסמוכים על שולחנו אף על פי שהם גדולים, הרי אלו שלו. וחיוב חינוך על האב בלאו הכי כבר פקע מהם כיון שהם בני מצוה, מהיכי תיתי להטיל עליהם חיוב של משלוח מנות ממה שאינו שלו. בוודאי **אביהם משלח עבורם**".

קטן במצוות הפורים

ובאשל אברהם (בוטשאטש) כתב: "בגדולים הסמוכים על שולחן אחרים מקילים בזה, מצד שמשלוח מנות שייך בבעל הבית שהכינו לעצמם מנות, וצריך לעיין בזה".

משלוח מנות ומתנות לאביונים לקטן

יא. בערוך השולחן (סי' תרצה סע' יח) כתב "יש להסתפק אם שלח לקטן אם יצא. ונלע"ד שיצא, דהא ומִשְׁלוֹחַ מָנוֹת אִישׁ **לְרֵעֵהוּ** כתיב (אסתר ט, יט), וגם קטן בכלל **רֵעֵהוּ**, כדמוכח מקרא (שמות כא, לה) וְכִי יִגֹּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר **רֵעֵהוּ**, והנוגח שור של קטן חייב". אולם הבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת תצוה אות טז) "ומשלוח מנות צריך לשלוח לגדול, אבל מתנות לאביונים אפילו נתן לקטן יצא ידי חובתו". ובכף החיים (סי' תרצד אות יב) כתב: "מתנות לאביונים לקטן מהני, אך משלוח מנות אִישׁ **לְרֵעֵהוּ** כתיב, ואינו יוצא ידי חובה. [ומתנות לאביונים דמהני] היינו בקטן שמבין שנותנים לו מעות פורים".

לפנינו מחלוקת ערוך השלחן והבן איש חי, האם **גדול** יוצא ידי חובה במשלוח מנות **לקטן**. לדעת ערוך השלחן יוצא ידי חובה, אך לדעת הבן איש חי אינו יוצא. ולענין מתנות לאביונים, נקטו הבן איש חי והכף החיים, שיוצאים יד חובת קיום מצות מתנות לאביונים, בנתינת מתנות לאביונים קטנים.

והנה בספרנו **רץ כצבי - מעגלי השנה (חלק ב סימן ז)** הבאנו לדון בגדר מצות מתנות לאביונים, האם החיוב הוא **מהלכות צדקה**, שתיקנו לקיים ביום הפורים את מצות הצדקה, כדי שיהיו כל צרכי הפורים מצויים לעניים. או שהחיוב אינו קשור כלל להלכות צדקה, אלא הוא נובע מכלל החיוב להרבות **בשמחה בפורים**, לתת מתנות לאביונים, כדי לשמחם ביום הפורים. ולאור חקירה זו, כתב ידידי רבי נתן זוכובסקי בספרו דביר הקודש (מועדים, פורים סימן ו) לדון בשאלה האם יוצאים יד חובת קיום מצות מתנות לאביונים, בנתינת מתנות לאביונים קטנים: "אם מתנות לאביונים מדין צדקה, אז בודאי דאפשר לצאת כשנותנים לקטנים, וגם כשאינם מבינים, דזה מעות פורים. דהרי החיוב הוא צדקה רק נקבע לחובה בפורים, ואם כן כל שנותן לקטן מהני. אבל להני דס"ל דהוא דין בפני עצמו מהכשר מצות פורים, יש לומר דבעינן שהקטן ישמח על ידי זה, וכן יש לומר דבעינן שיבין דזה מעות פורים, ואז מתקיים הדין דלהרבות בשמחה בפורים".

אמנם כאשר **קטן שולח מנות לקטן** כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן רלו אות ד) שיצא ידי חובת קיום המצוה מדין חינוך, הן לטעם מצות משלוח מנות "כדי שיהא לכל אחד די וספק לקיים סעודת פורים כדינא" (תרומת הדשן), והן לטעם המצוה "כדי להרבות השלום והרֵעוּת, היפוך דברי הצר הצורר שאמר שהם עם מפוזר ומפורד" (מנות הלוי), כפי שביאר התשובות והנהגות: "דאפילו נימא דבגדול השולח לקטן אינו יוצא בזה, מכל מקום קטן לקטן ודאי יוצא, שבין מטעם רֵעוּת שייכי זה לזה. ומטעם סעודת פורים גם כן הוא חייב כמוהו

שלח מנות כשהיה קטן והמנות נתקבלו כשהגדיל

יב. בשו"ת מחנה חיים (ח"ג או"ח סימן נג) הסתפק מה דינו של "קטן ששלח מנות טרם שנתגדל והוא ביום דנעשה בר י"ג [כנודע שנעשה בר מצוה על השעה שנולד והביא ב' שערות, עיין בתומים הלכות עדות סימן לה], וקודם שהגיע המנות ליד המקבל נעשה בר חיוב, אי יוצא בו ידי חובתו. מי נימא כיון **שבשעה ששלח** לא היה איש שלא נתגדל, או נימא דאזלינן בתר **שעה שקבל המקבל** המנות דכבר נעשה גדול, דהא כתיב (אסתר ט, יט) ומִשְׁלוֹחַ מָנוֹת אִישׁ **לְרֵעֵהוּ**, ואין איש אלא גדול כנודע".

ומצאתי בספר אשרי האיש (פורים, פרק מו סע' ה) בשם הגרי"ש אלישיב: "קטן שנתן מתנות לאביון בערב פורים, ובפורים נעשה גדול, אם מתנות לאביונים היה נידון בדאורייתא היה צריך להחמיר בזה.

קטן במצוות הפורים

אך כיון שלא הוי דאורייתא, אף שהוא מדברי קבלה, יצא בזה". ולפי דבריו נפשט ספקו של המחנה חיים, ושעת **קבלת** משלוח המנות קובעת, ואם בשעה זו היה המשלח **גדול**, יצא ידי חובה.

ולענ"ד נראה לפשוט את ספקו של המחנה חיים על פי דברי קצות החושן על מה שכתב השו"ע (חו"מ סי' רלה סע' א) "אבל בקרקע [קטן] אינו מוכר ולא נותן, עד שיגדיל". וכתב הקצות (שם ס"ק ב) "נראה דאם מכר בעודו קטן, **וכשנעשה גדול לא מיחה**, שוב אינו יכול למחות". ולפי זה פשוט וברור, שקטן השולח מנות בידיעה שיתקבלו לאחר שכבר יהיה גדול ומוכיח במשלוח את רצונו להרבות רֵעוּת, נחשב כקטן שמכר קרקע ולא מיחה במכירה לכשהגדיל, שהמכירה קיימת, והוא הדין במשלוח המנות, קיים את המצוה כהלכתה.

משלוח מנות ומתנות לאביונים - מדין חינוך או מדין "אף הם היו באותו הנס"

יג. ונראה כי החיוב לחנך קטנים לקיום משלוח מנות ומתנות לאביונים, תלוי ביסוד חיוב קטנים במצוות הפורים - מהדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרבנן, או מדיני הפורים משום "אף הם היות באותו הנס", וכפי שכתב במנחת אשר (מועדים, פורים, סימן כו אות ב) כי לשיטת הבה"ג שקטן חייב במגילה משום שאף הם היו באותו הנס "**יש על הקטנים חיוב בעצם ולא רק משום חינוך**, נראה **דהוא הדין במשלוח מנות ומתנות לאביונים דדין אחד להם**. אך שיטת הפוסקים גם במגילה דלא כבעל הלכות גדולות, אלא דכל חיוב הקטן **משום חינוך** הוא, ויש לעיין אם יש מצות חינוך במשלוח מנות ומתנות לאביונים". ונראה להוסיף נופך והסבר בדברים:

אם נאמר שחיוב החינוך יסודו **בדין הכללי** של חיוב חינוך במצוות דרבנן, יש מקום לבדוק מה הם **טעמי** מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים, ולומר שיתכן וטעמי מצוות אלו לא שייכים בקטן, וכמו שכתב בשו"ת קנין תורה [בהמשך דבריו המובאים לעיל [**אות ז**] "ועם כל זה יש לעיין דזיל בתר טעמא, כל החינוך שיעשה כמו כן כשנעשה גדול, וענין הרֵעוּת והאהבה ששולח מנות מאשר לו לרעהו. מה שאין כן הקטן, האיך יתחנך במה ששולח משל אביו שיתרגל מזה לשלוח כשיגדיל מאשר יגע בזיעת אפו". וכמו שנתבאר בדברי שו"ת שרגא המאיר [**אות ז**] "לשיטת הפרי חדש שעני פטור ממתנות לאביונים, אין חיוב לחנך לקטנים במצות מתנות לאביונים, כיון דגם אם יהיו גדולים, אם לא יהיה להם מעות פטורים ממתנות לאביונים".

ברם אם נאמר שחיוב חינוך קטנים לקיום מצוות הפורים הוא מדיני **פורים** משום "**אף הם היו באותו הנס**", הבאנו לעיל [**אות ה**] לחקור האם חיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס" הוא **חיוב חדש לשמוע** מגילה, או שאין זה חיוב חדש אלא שטעם "אף הם היו באותו הנס" **חיוב קטן נהיה כחיובו של הגדול בקריאת** המגילה. ויתכן איפוא לומר, שחיוב קטנים במצוות **משלוח מנות ומתנות לאביונים** אינו כגדר חיוב הגדולים במצוות אלו, אלא **חיוב חדש** מטעם "אף הם היו באותו הנס", ולפיכך יש לחנך קטנים למצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים אפילו ללא טעמי קיומן על ידי גדול.

להלכה:

בפרי מגדים מפורש החיוב לחנך קטנים במצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים.

ובשו"ת שרגא המאיר הטעים את הדברים על פי האמור "שהאחרונים דחו לשיטת הפרי חדש, וסבירא ליה כהב"ח והט"ז והמג"א שגם עני שבישראל חייב במצות מתנות לאביונים, אם כן יש חיוב חינוך גם לחנך בנים שהגיעו לחיוב חינוך, במצוה זו של מתנות לאביונים".

קטן במצוות הפורים

וכן הובא בספר שלחן מנחם (ח"ג או"ח סימן שנ) בשם האדמו"ר מליובאויטש: "כל אחד ואחת שהגיעו לגיל מצוות, וגם קטנים וקטנות שהגיעו לחינוך, יקיימו את מצות מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים".

והגרי"ש אלישיב (אשרי האיש פרק מו אות טז) הוסיף כי "מצד הדין קטן פטור ממתנות לאביונים כיון שאין לו מעות מצד עצמו, אך יש אומרים **שמדין חינוך אף קטן חייב**. ולמחייבים צריך האב לתת לבנו מעות כדי שיוכלו לקיים את המצוה כדין לולב שהאב קונה לו לחנכו במצות, ויקנה לו אותם שיהיו שלו. וכל זה בקטן שהגיע לגיל הפעוטות דהיינו כבן שש שבע, אך קטן שעדיין לא הגיע לגיל זה יכול לתת להם משלו, אך יזהר שלא יזכה להם כלל אלא יאמר להם לתת מעות אלו לעני כדי להרגילם במצות, דאין בהם משום חינוך, כי אינם יכולים להקנות לאחר".